

Colloque international
De l'Europe ottomane aux nations balkaniques : les Lumières en question
Athènes, 23-25 mai 2018

Διεθνές Συνέδριο
Από την οθωμανική Ευρώπη στα βαλκανικά κράτη : επανεξετάζοντας τον
Διαφωτισμό
Αθήνα, 23-25 Μαΐου 2018

Mercredi 23 mai
Institut français de Grèce (Auditorium - 31, rue Sina)
Τετάρτη 23 Μαΐου
Γαλλικό Ινστιτούτο Ελλάδας (Αμφιθεατρο- οδός Σίνα 31)

Conférences plénières
Les Lumières aujourd'hui

Εναρκτήριες ομιλίες
Ο Διαφωτισμός σήμερα

Modération : Chryssanthi Avlami, Université Panteion, Athènes / ANHIMA, Paris
Συντονισμός : Χρυσάνθη Αυλάμη, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα/ ANHIMA, Παρίσι

Bertrand BINOCHE, *Nouvelle réponse à la question : qu'est-ce que les Lumières ?*

Rien de plus fréquent, surtout en France, que d'évoquer « la philosophie des Lumières » sans guère en préciser la nature. Tantôt, en amont, on se demande où il faut en chercher les origines ; tantôt, en aval, on y cherche les origines de la Révolution française, de la modernité, etc. ; parfois on y discerne des courants — par exemple, lumières « radicales » versus « modérées ». Mais on se demande moins souvent quel sens il y a eu à identifier Lumières et philosophie, de telle sorte qu'en toute rigueur la « philosophie des Lumières » soit un pléonasma, ou si l'on préfère un anachronisme fallacieux.

Retour donc à la question « Qu'est-ce que les Lumières ? », sans se crisper sur la célèbre réponse de Kant, ni sur la désormais presque aussi célèbre interprétation qu'en a donnée Foucault. Nous proposons de revenir à la formule par laquelle elles se définissent : les Lumières, c'est-à-dire la philosophie elle-même, ont pour vocation de lutter contre les préjugés. L'erreur la plus fréquente consiste à se focaliser sur les termes de la relation et à prétendre définir « philosophie » ou « préjugés », au risque de se perdre dans des distinctions d'école. Mais l'on peut aussi s'interroger sur la relation elle-même : que signifie ici la préposition « contre » ? À vrai dire, elle est équivoque. Les philosophes conçoivent leur rapport aux préjugés selon plusieurs modalités contradictoires. Et celles-ci sont les tendances profondes dont l'entrelacs permet de fournir une caractérisation non doctrinale des Lumières.

Bertrand Binoche est professeur de philosophie à l'Université Panthéon-Sorbonne. Il étudie l'histoire de la philosophie moderne, et en particulier des Lumières. Il a notamment publié : *Critiques des droits de l'homme*, Paris, PUF 1989 ; *Introduction à De l'esprit des lois de Montesquieu*, réédition Paris, Publications de la Sorbonne, 2015 ; *Religion privée, opinion publique*, Paris, Vrin, 2012 ; *Nommer l'histoire. Parcours philosophiques*, Paris, éditions de l'EHESS, 2018.

Bertrand BINOCHÉ, Νέα απάντηση στο ερώτημα : Τι είναι τα Φώτα ?

Μιλάμε συνήθως, ιδιαίτερα στη Γαλλία, για την « φιλοσοφία των Φώτων» χωρίς να προσδιορίζουμε τη φύση της. Κάποιες φορές, διερευνούμε τα πρότερα, αναζητώντας εκεί την καταγωγή της. Κάποιες άλλες, αναζητούμε σ' αυτήν τις ρίζες της Γαλλικής Επανάστασης, της Νεωτερικότητας κλπ. Άλλες φορές πάλι, κάνουμε διάκριση διαφόρων ρευμάτων, όπως για παράδειγμα, τα « ριζοσπαστικά » Φώτα έναντι των « μετριοπαθών » Φώτων. Δεν μας απασχολεί όμως εξίσου για ποιον λόγο ταυτίστηκαν τα Φώτα με τη φιλοσοφία, σε βαθμό που, με την αυστηρή έννοια, και η έκφραση ακόμα « φιλοσοφία των Φώτων » ν' αποτελεί πλεονασμό ή, αν προτιμάμε, ψευδεπίγραφο αναχρονισμό.

Ας επιστρέψουμε επομένως στην ερώτηση « Τι είναι τα Φώτα ;» χωρίς να καθηλωνόμαστε μπροστά στην διάσημη απάντηση του Καντ ή στη σχεδόν εξίσου διάσημη ερμηνεία του Φουκώ. Ας επανέλθουμε στη διατύπωση μέσω της οποίας προσδιορίζονται : η αποστολή των Φώτων, δηλαδή της ίδιας της φιλοσοφίας, είναι η μάχη εναντίον των προκαταλήψεων. Το πιο συχνό λάθος εδώ έχει να κάνει με το γεγονός ότι επικεντρωνόμαστε στους όρους αυτής της σχέσης και επιδιώκουμε να ορίσουμε τη « φιλοσοφία » ή τις « προκαταλήψεις » διακινδυνεύοντας βέβαια να χαθούμε σε σχολαστικές διακρίσεις. Μπορούμε ωστόσο ν' αναρωτηθούμε πάνω στην ίδια τη σχέση : τι σημαίνει εδώ η πρόθεση « εναντίον » ;

Στην πραγματικότητα, διέπεται από αμφισημία, καθώς οι φιλόσοφοι προσλαμβάνουν, μέσα από διαφορετικές και αντιφατικές μεταξύ τους τροπικότητες, τη σχέση τους με τις προκαταλήψεις. Κι αν αναρωτηθούμε πώς συνυφαίνονται αυτές οι βαθύτερες τάσεις, μπορούμε τότε να κατανοήσουμε τα Φώτα αποδίδοντάς τους έναν μη-συστηματικό χαρακτήρα.

Ο **Bertrand Binoche** είναι καθηγητής φιλοσοφίας στο πανεπιστήμιο Panthéon-Sorbonne. Μελετά την ιστορία της νεώτερης φιλοσοφίας και ιδιαίτερα την εποχή των Φώτων. Επιλογή δημοσιεύσεων : *Critiques des droits de l'homme*, Paris, PUF 1989 (στα ελληνικά : *Τα ανθρώπινα δικαιώματα. Κριτική*, Αθήνα, Πατάκης, 1997) ; *Introduction à De l'esprit des lois de Montesquieu*, réédition Paris, Publications de la Sorbonne, 2015 ; *Religion privée, opinion publique*, Paris, Vrin, 2012 ; *Nommer l'histoire. Parcours philosophiques*, Paris, éditions de l'EHESS, 2018.

Christos HADZIIOSSIF, L'historien et le souverain

Longtemps méconnue ou considérée tout au plus comme un simple préliminaire de l'historisme du XIXe siècle, qui était censé représenter les origines de la discipline historique, l'historiographie des Lumières est aujourd'hui reconnue à son propre titre comme un moment important de la modernité. Un des principaux rôles des acteurs de l'historiographie des Lumières se situait à l'Université de Göttingen, où l'Institut Historique a été en 1767 la première institution académique en Europe consacrée exclusivement aux études historiques.

Je me propose d'étudier la réflexion théorique et la praxis des historiens de Göttingen sur la question du rapport entre l'historiographe et le pouvoir politique. L'intérêt de leurs positions sur ce problème dépasse le cadre de leur université et même l'espace allemand, étant donné que leur réflexion a été nourrie d'exemples issus de toute l'Europe et que leurs choix théoriques ont été effectués en tenant compte de l'approche des autres historiens européens et souvent en opposition avec eux. Les préoccupations mêmes des historiens allemands rejoignent ici les interrogations des philosophes comme Kant sur le même sujet. L'exemple des historiens allemands possède ainsi une valeur plus générale et nous permet de mesurer la radicalité des Lumières et ses limites à une époque où la souveraineté passe des princes aux peuples par l'intermédiaire de leurs élus.

Christos Hadziiossif est professeur émérite d'histoire moderne et contemporaine à l'Université de Crète. De 2009 à 2016 il a dirigé l'*Institut d'Études Méditerranéennes* de la *Foundation for Research and Technology Hellas* à Rethymno (Crète). Ses recherches traitent de l'histoire économique et sociale, de l'histoire de l'historiographie et de l'histoire de la technologie. Il dirige l'œuvre collective *l'Histoire de la Grèce au 20ème siècle* aux éditions Bibliorama (Athènes) et la série "Histoire et Société" aux Presses Universitaires de Crète. Actuellement il est membre du comité de coordination du projet de recherche ARCHERS qui est en cours de réalisation à la *Foundation for Research and Technology Hellas* et il s'occupe plus spécialement de l'étude des conditions sociétales de l'innovation technologique. Sa dernière publication est *L'Unification Européenne, l'Allemagne et le Retour des Nationalismes*, Éditions Bibliorama, Athènes 2017.

Χρήστος Χατζηιωσήφ, Ο ιστορικός και ο Κυρίαρχος

Παραγνωρισμένη ή θεωρούμενη απλό προοίμιο του ιστορισμού του 19^{ου} αιώνα, η ιστοριογραφία των Φώτων, αναγνωρίζεται σήμερα ως μια σημαντική, ιδιαίτερη στιγμή της Νεωτερικότητας. Ένα από τα κύρια κέντρα της ιστοριογραφίας των Φώτων βρισκόταν στο πανεπιστήμιο του Γκαίτινγκεν, και πιο συγκεκριμένα στο Ιστορικό Ινστιτούτο που ιδρύθηκε το 1767 αποτελώντας την πρώτη ακαδημαϊκή μονάδα στην Ευρώπη αφιερωμένη αποκλειστικά στη μελέτη της ιστορίας.

Θα αναλύσουμε τους θεωρητικούς προβληματισμούς των ιστορικών του Γκαίτινγκεν γύρω από το ζήτημα των σχέσεων του ιστορικού με την πολιτική εξουσία. Η σημασία των θέσεων τους πάνω στο ζήτημα αυτό υπερβαίνει το πλαίσιο του πανεπιστημίου του Γκαίτινγκεν, ακόμα και τα όρια του γερμανικού χώρου καθώς ο προβληματισμός τους τροφοδοτείται από τα γεγονότα που συντελούνταν σε όλη την Ευρώπη και οι θεωρητικές τους επιλογές έπαιρναν υπόψη τους τις προσεγγίσεις των άλλων ευρωπαϊκών ιστορικών και συχνά διατυπώνονταν σε αντίλογο με αυτούς. Οι ανησυχίες των γερμανών ιστορικών σχετικά με τη σχέση ιστορικού και πολιτικής εξουσίας συναντούσαν τους προβληματισμούς για το ίδιο ζήτημα των φιλοσόφων, όπως ο Καντ. Το παράδειγμα των γερμανών ιστορικών έχει λοιπόν μια γενικότερη σημασία και μας επιτρέπει να εκτιμήσουμε τη ριζοσπαστικότητα του Διαφωτισμού σε μια περίοδο κατά την οποία η κυριαρχία περνούσε από τους ηγεμόνες στο λαό μέσω των εκλεγμένων αντιπροσώπων του.

Ο **Χρήστος Χατζηιωσήφ** είναι ομότιμος καθηγητής Ιστορίας Νεοτέρων Χρόνων του Πανεπιστημίου Κρήτης. Κατά τα έτη 2009 με 2016 διεύθυνε το Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών του Ιδρύματος Τεχνολογίας & Έρευνας στο Ρέθυμνο Κρήτης. Οι έρευνές του εστιάζουν πάνω σε θέματα οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας, στην ιστορία της ιστοριογραφίας και στην ιστορία της τεχνολογίας. Είναι ο γενικός επιμελητής του συλλογικού έργου *Η Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα* στις Εκδόσεις Βιβλιόραμα και διευθύνει τη σειρά «Ιστορία και Κοινωνία» στις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. Είναι μέλος της συντονιστικής επιτροπής του ερευνητικού προγράμματος ARCHERS που εκτελείται στο Ίδρυμα Τεχνολογίας & Έρευνας και επιστημονικός υπεύθυνος του υποέργου που αφορά τη μελέτη των κοινωνικών προϋποθέσεων της τεχνολογικής καινοτομίας. Η πιο πρόσφατη δημοσίευσή του είναι *Η Ευρωπαϊκή Ενοποίηση, η Γερμανία και η Επιστροφή των Εθνικισμών*, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2017.

Franck SALAÛN, *Faut-il nationaliser les Lumières?*

Depuis la parution, en 1981, de l'ouvrage dirigé par Roy Porter et Mikuláš Teich, *The Enlightenment in National Context*, le nombre des prises de position en faveur de la reconnaissance du rôle joué par des intellectuels de différents pays et de différentes obédiences dans l'histoire des Lumières n'a cessé d'augmenter. Chaque nation semble désormais vouloir trouver dans son passé propre un courant qui serait ses Lumières. Après un bref état de la question, on se demandera dans quelle mesure cette multiplication de Lumières nationales est compatible avec le cosmopolitisme hérité de la République des Lettres.

Franck Salaün est professeur de littérature française à l'Université Paul-Valéry (Montpellier) et membre de l'Institut de recherche sur la Renaissance, l'âge Classique et les Lumières (UMR 5186 du CNRS). Il dirige la revue *Recherches sur Diderot et sur l'Encyclopédie*. Il a notamment publié : *Les Lumières. Une introduction*, Paris, PUF, 2011 ; *L'Affreuse doctrine. Matérialisme et crise des mœurs au temps de Diderot*, Paris Kimé, 2014 ; (direction) *Le Langage politique de Diderot*, Paris, Hermann, 2014 ; (co-direction avec J.-P. Schandeler), *Enquête sur la construction des Lumières*, Ferney-Voltaire, C18, 2018.

Franck SALAÛN, Εθνικοποιείται ο Διαφωτισμός ;

Από την εποχή της δημοσίευσης του συλλογικού τόμου *The Enlightenment in National Context* υπό την διεύθυνση των Roy Porter και Mikuláš Teich, έχει πολλαπλασιαστεί ο αριθμός των τοποθέτησεων υπέρ της αναγνώρισης του ρόλου που έπαιξαν οι διανοούμενοι διαφορετικών χωρών, τάσεων και εξαρτήσεων στην ιστορία των Φώτων. Κάθε έθνος μοιάζει εφεξής διατεθειμένο να αναζητήσει και να βρει στο παρελθόν του ένα ρεύμα που θα ήταν ο δικός του Διαφωτισμός. Αναλύοντας συνοπτικά αυτή τη συζήτηση, θα αναρωτηθούμε κατά πόσον

αυτός ο πολλαπλασιασμός των εθνικών Διαφωτισμών είναι συμβατός με τον κοσμοπολιτισμό που μας κληροδότησε η *Respublica litteraria*.

Ο **Franck Salaün** είναι καθηγητής γαλλικής φιλολογίας στο πανεπιστήμιο Paul-Valéry (Montpellier) και μέλος του *Ινστιτούτου Ερευνών για την Αναγέννηση, την Κλασική Εποχή και τα Φώτα* (IRCL, CNRS). Διευθύνει το περιοδικό *Recherches sur Diderot et sur l'Encyclopédie*. Έχει δημοσιεύσει: *Les Lumières. Une introduction*, Παρίσι, εκδ. PUF, 2011 ; *L'Affreuse doctrine. Matérialisme et crise des mœurs au temps de Diderot*, Παρίσι, εκδ. Kimé, 2014 ; (διεύθυνση) *Le Langage politique de Diderot*, Παρίσι, Hermann, 2014 ; (συν-επιμέλεια με τον J.-P. Schandeler), *Enquête sur la construction des Lumières*, Ferney-Voltaire, C18, 2018.

Jean Pierre SCHANDELER, *La mobilisation des Lumières dans quelques crises contemporaines*

L'exposé proposera d'analyser certains modes de mobilisation des idéaux des Lumières dans le cadre de crises nationales aiguës. Il s'intéressera en particulier aux rôles que peuvent jouer les références au siècle de Voltaire et de la Révolution lors d'affrontements idéologiques et politiques avec un pouvoir oppresseur. L'analyse portera aussi sur le recours aux Lumières à la suite d'événements traumatisants (actes terroristes) qui atteignent les valeurs ou les symboles d'une société.

Jean-Pierre Schandeler est chercheur au CNRS, rattaché à l'Institut de recherche sur la Renaissance, l'âge Classique et les Lumières (CNRS-U. Paul-Valéry, Montpellier). Il travaille sur les rapports entre l'histoire et la naissance des sciences morales et politiques aux 18e et 19e siècles, sur la pensée de D'Alembert et de Condorcet et sur les réappropriations contemporaines des Lumières. Il a publié un ouvrage consacré aux interprétations de Condorcet au 19e siècle (SVEC, 2000) et a codirigé l'édition critique du *Tableau historique* (INED, 2004). Il a publié récemment avec Franck Salaün un ouvrage collectif intitulé *Enquête sur la construction des Lumières*, Centre international d'étude du 18e siècle, Ferney-Voltaire.

Jean Pierre SCHANDELER, « Επιστρατεύοντας » τον Διαφωτισμό: παραδείγματα σύγχρονων κρίσεων

Θα αναλύσουμε ορισμένα παραδείγματα « επιστράτευσης » των ιδανικών των Φώτων στο πλαίσιο έντονων εθνικών κρίσεων. Πιο συγκεκριμένα, θα εστιάσουμε πρώτον, στο ρόλο που μπορούν να παίξουν οι αναφορές στον αιώνα του Βολταίρου και της Γαλλικής Επανάστασης σε συνθήκες ιδεολογικών και πολιτικών αντιπαραθέσεων με μια καταπιεστική εξουσία και δεύτερον, στην επίκληση των Φώτων ως επακόλουθο τραυματικών γεγονότων (όπως π.χ. τρομοκρατικές ενέργειες) οι οποίες πλήττουν τις αξίες ή τα σύμβολα μιας κοινωνίας.

Ο **Jean-Pierre Schandeler** είναι ερευνητής στο *Ινστιτούτο Ερευνών για την Αναγέννηση, την Κλασική Εποχή και τα Φώτα* (IRCL) του Εθνικού Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών (CNRS). Μελετά τις σχέσεις ανάμεσα στην ιστορία και τη γένεση των ηθικών και πολιτικών επιστημών στον 18^ο και 19^ο αιώνα, τη σκέψη του Ντ'Αλαμπέρ και του Κοντορσέ καθώς επίσης και την επανοικειοποίηση των Φώτων στη σύγχρονη εποχή. Δημοσίευσε ένα βιβλίο με αντικείμενο τις ερμηνείες του Κοντορσέ στον 19^ο αιώνα (εκδ. SVEC, 2000) και συνεπιμελήθηκε την κριτική έκδοση του έργου του Κοντορσέ, *Ιστορικός Πίνακας των προόδων του ανθρώπινου πνεύματος* (εκδ. INED, 2004). Πρόσφατα δημοσίευσε σε συνεργασία με τον Franck Salaün το συλλογικό τόμο *Enquête sur la construction des Lumières* (εκδ. Centre international d'étude du 18e siècle, Ferney-Voltaire).